

1.3. ДИТИНА В НОМІНАЦІЇ ТА ВІРУВАННЯХ У РОДИЛЬНОМУ ОБРЯДІ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Тищенко Тетяна

Номінації та етнолінгвістичному опису родильного обряду загалом чи окремих його лексико-семантичних груп різних україномовних територій присвячені праці діалектологів, етнографів, етнолінгвістів, істориків мови (див. праці М. Бігусяка (Бігусяк 1997; Бігусяк 1997а), В. Борисенко (Борисенко 1994), Л. Виноградової (Виноградова 1992; Виноградова 1995; Виноградова 1999), Н. Гаврилюк (Гаврилюк 1978; Гаврилюк 1981), Д. Ганус (Ганус 2015), Т. Д'якової (Д'якова 2010; Д'якова 2011), О. Зелінської (Зелінська 2019), І. Нібак (Нібак 2007), С. Толстої (Толстая 1997), Л. Хомчак (Хочмак 2007; Хомчак 2012) та ін.). Родильний обряд Поділля представлений в історико-етнографічних дослідженнях Хр. Ящуржинського (Ящуржинский 1893), Є. Казимир (Казимир 1907), В. Борисенко (Борисенко 1994), мовознавчих – Н. Коваленко (Коваленко 2007), О. Жвавої (Жвава 2008; Жвава 2010), частково – Г. Гримашевич (Гримашевич 2012). Мовне оформлення східноpodільського родильного обряду було предметом наших досліджень, зокрема назви жінок (Тищенко 2009а; Тищенко, Сьомкіна 2011), назви етапів родильного обряду (Тищенко 2009б), мовні формули на позначення відповіді дітям на питання «Звідки я взявся?» (Тищенко 2013) та ін. Окремі назви дітей подає «Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках» Г. Березовської, зокрема у фіксації лексико-семантичної групи назв одягу для дітей (Березовська 2010). Номінація дітей у східноpodільському родильному обряді ще не була вивчена, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Метою цього параграфу є системний опис лексико-семантичної групи на позначення дітей у родильному обряді в говірках Східного Поділля, з'ясування принципів

мотивації, способів та видів номінації дітей. Джерелом для розвідки став авторський словник, уміщений у праці «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» (СХРО).

У родильному обряді традиційно виокремлюють чотири етапи: передпологовий, власне пологовий, післяпологовий та соціалізувальний. Передпологовий етап обряду представлений у досліджуваних говірках ритуальними, магічними, обереговими діями та повір'ями, системою табу, які передаються з уст в уста від матері до доньки. До власне пологового етапу належать обрядодії: прихід баби-повитухи, пологи, відтинання пупа, перша купіль, проща. До післяпологових обрядів належать вибір імені новонародженому, провідування породіллі й немовляти, вибір кумів і церковне хрещення, обряд очищення матері. Обрядодії відлучення дитини від груді жінки, перерізання пуп, коли дитина самостійно пішла, святкування річниці дитини, розв'язування засушеної пуповини належать до соціалізувального етапу родильного обряду (Тищенко 2010, с. 252). Обрядодії, як і весь обряд, є утаємниченими, спрямованими на збереження життя і здоров'я матері й дитини. Зауважимо, що сам обряд зазнав редукації, оскільки респондентки віком до 80-ти років народжували дітей уже в пологових будинках, а це означає, що значна частина номінацій, пов'язаних із власне пологовим обрядом, уже втрачена.

Дитина є основним персонажем на всіх етапах родильного обряду. У лексико-семантичній групі назв дітей виокремлюємо мікрогрупу номенів, які не прив'язані саме до певного етапу обряду, та мікрогрупи назв, які використовують на певному етапі обряду. Архілексемою, яка обслуговує обряд у східноподільських говірках з етапу передпологового (перебування в утробі матері) і завершуючи соціалізувальним, є праслов'янська лексема *дитина* та демінутиви *дитя*, *дитятко*, *дитинча* (ЕСУМ II, с. 79). Про функціонування таких лексем у пам'ятках української писемності XVI–XVIII ст. зауважує О. Зелінська (Зелінська 2019). У східноподільських

говірках вони вживаються самостійно або в складі аналітичних номінацій.

Лексико-семантичну групу на позначення дітей у родильному обряді утворюють репрезентанти сем 'новонароджена дитина', 'дитина, народжена раніше визначеного терміну', 'дитина, народжена поза шлюбом', 'дитина першого року життя', 'дитина, вигодувана материнським молоком', 'дитина до року', 'дитина, узята в сім'ю на виховання з будинку маляти, інтернату', 'дитина в обрядодії першого годування', 'дитина в обряді залучення', 'перша дитина в матері', 'найменша дитина в матері', 'дитина в обряді хрещення'.

На позначення новонародженої дитини в досліджуваних говірках зафіксовано лексеми, які за структурою є:

- субстантивами, похідними від дієприкметників:
новона|родже^чне, новона|родже^чний,
новона|роже^чний, новорож|дений, ново|родже^чний,
новорож|д'он:ий, новорож|д'оний, новорож|д'он:е,
рож|дене, рож|дений, спа|с'он:ий.
- субстантивованими прикметниками: мал|е,
ма|лесе^чн'кий, ма|н'ун'кий,
- субстантивами, похідними від основи мал-: ма|л'ук,
ма|л'утка, ма|л'атко, мал'у|чок, ма|л'а;
- субстантивами з коренем -мов- : не^чмоу|л'а,
не^чмоу|л'атко;
- субстантивами, зі старослов'янською основою млад-:
мла|д'ен'іц, мла|д'ен'ец, мла|д'ене^чц', мло|д'ен'ец'; та
ангел-: |ангел, анге^члок, йанго|л'атко;
- субстантивами зі зневажливою семантикою,
похідними від дієслів *вилупити*, *вишкребти*:
|вишкри^чбок, |вишкре^чбок, |вишкрабок, |вишкр'ібок,
демінутив|вишкрабочок та лексема |вилупок.
- архілексемою та її демінутивами чи аналітичними
словосполученнями, до складу яких вона входить:
ди|тина ма|лен'ка, ди|тинка, ди|т'атко, ди|т'а.

Отже, більшість лексем цієї мікрогрупи має праслов'янське коріння *rodъ (ЕСУМ V, с. 88–89), *dětę

(ЕСУМ II, с. 79), *maľь (ЕСУМ III, с. 371), *moldь (ЕСУМ III, с. 502), *lupiti (ЕСУМ III, с. 309), *tьlova (ЕСУМ II, с. 492); частина є старослов'янiзмами, на що вказує фонетичне оформлення таких лексем: *мла|д'ен'їц*, *мла|д'ен'ец*, *мла|д'енеч'ц*, *мло|д'ен'ец*, *рож|дениї*; чи запозиченими через старослов'янську мову з грецької *анге^л* (ЕСУМ I, с. 72).

Окрему мікрогрупу утворюють репрезентами сем-опозитів 'дитина, народжена раніше визначеного терміну': 'вчасно народжена дитина'. Респондентки приділяють велику увагу, на якому місяці вагітності матері розпочалися пологи, оскільки від того залежить здоров'я дитини і навіть її життя: *не^чдоноше^чна ди|тина бу|вайє си^еми|м'іс'ашне / а йак^шо пйа|ти / то во|но ўже не^чжи|ве / а си^еми|м'іс'ашне / то ше бу|де љжити* (Тар.). На позначення дитини, народженої раніше визначеного терміну, зафіксовано назви, мотивовані числівником, який указує на кількість місяців, протягом яких мама носила дитину. Переважно це іменники на позначення новонароджених хлопчиків *с'ї|мак*, *с'їма|чок*, *с'ома|чок*, *с'о|мок* 'хлопчик, народжений на сьомому місяці вагітності матері', *вос'мак*, *вос'ма|чок* 'хлопчик, народжений на восьмому місяці вагітності матері': *йак у с'їм |м'іс'ац'їў наро|диўс'а / то назива|ўс'а с'їма|чок* (Терн.). Для дівчаток, народжених передчасно, спеціальних назв у східноpodільських говірках не зафіксовано. Незалежно від статі дітей, народжених передчасно, номінують субстантивованими прикметниками чи дієприкметниками переважно середнього роду: *си^еми|м'іс'ачне*, *се^еми|м'іс'ачне*, *сими|м'іс'ачне*, *с'оми|м'іс'ачне*, *си^еми|м'іс'ашне*, *с'їми|м'іс'ашне*, *с'їма|чате* 'дитя, яке народилося на сьомому місяці вагітності матері'; *вос'ми|м'іс'ачне*, *вос'ми|м'іс'ашне* 'дитина, народжена матір'ю на восьмому місяці вагітності'; *не^чў|реме^чн:е*, *не^чдо|носе^чне*, *нидо|нос'ане*, рідше – аналітичною номінацією *ди|тина не^чдо|ношана*, *ди|тина нидо|нос'ана* 'дитя, народжене на сьомому чи восьмому місяці вагітності матері'.

У реалізації другої семи мовці послуговуються загальними лексемами на позначення дитини, зокрема й новонародженої. У всіх говірках зафіксовано номени *ди|т'атко*, *ди|тинка*, *ди|тина мал'єнка*, з якими в синонімічні відношення вступають лексеми *не^чмоу|л'атко*, *не^чмоу|л'а*, *ни^емоу|л'а*.

На позначення дитини, народженої поза шлюбом, у досліджуваних говірках відзначено лексико-семантичну мікрогрупу, до складу якої входять номени, виражені іменниками, субстантивованими прикметниками та дієприкметниками. Майже весь досліджуваний ареал покриває лексема *баїст|рук* з характерним для подільських говірок диспалаталізованим [р], у крайніх східних досліджуваних говірках зафіксовано інваріант *баїст|р'ук*, зареєстрований СУМ (СУМ I, с. 91). Лексема *баїст|рюк* через польське посередництво запозичена з німецької мови, у яку потрапила через французьку з пізньолатинської, у якій *bastus* означало «син в'ючного сідла» (жартівливий натяк на стосунки між служницями постійних дворів та погоничами мулів) (ЕСУМ I, с. 118). Відзначено паралельне вживання граматичних варіантів *баїст|р'учок*, *баїст|ручок*, *баїст|р'учка*, *баїст|р'учка*, *баїст|ручи|н'а*, *баїст|р'а* та субстантиви, які мають прозору мотивацію *позаш|л'убне*, *ни^еза|кон:иї*, *бе^чз|бач:єч|нко*, *бе^чз|бат'к'і|с'ке*, *на|гул'аний*, *на|б'іганий*. Спорадично в говірках Вінницької області зафіксовано лексему *ко|пил*, уже в праслов'янській мові відому зі значенням «незаконнонароджена дитина» (ЕСУМ II, с. 567). Спостерігається симетрія в утворенні номінації жінки, яка народила поза шлюбом, та її дитини, зокрема *баїст|р'учка*, *баїст|р'учка*, *ко|пилиц'а* 'жінка, яка народила дитину поза шлюбом' – *баїст|рук*, *баїст|р'ук*, *ко|пил* 'хлопчик, народжений поза шлюбом'. Аналітична номінація репрезентована атрибутивними словосполученнями *ди|тина не^чиш|л'убна*, *ди|тина на|гул'ана*.

Народна мораль по-різному визначала ставлення до дітей, народжених поза шлюбом – з одного боку, зневага, з іншого – бажання мати собі прибуток: *до на|гул'аного /*

йшли за ку¹му (Фурм.); за цих ше ¹луч^е йшли ў ¹куми / шоб ¹було ўс^о ве¹лос^а / ¹пон^атно / ўс^і хо¹т^ат^іти за ку¹ма до на¹гу¹ланої ді¹тини / шоб ўс^о ве¹лос^а (Лукаш.). Про позитивне (невороже) ставлення до дітей, народжених поза шлюбом, свідчать демінутиви байстр¹руч^ен^а, байстр¹у¹чок, шчас¹ли¹ўчик та такі контексти: байстр¹руч^ен^а / ¹каж^{ут} / шо тако¹го сло¹ва н^іл^із^а гово¹рити / то¹му шо ў н^ого ўс^ір^іўно і бат¹ко бу¹ і ма¹ма // ¹каж^{ут} / це ¹дуже ве¹л^ік^ій гр^іх / як¹шо байстр¹руком наз¹вати ді¹тину (Дуб.); за байстр¹у¹ком п^ідеш у ¹куми / ў об^іс^іт^і ўсе ве¹де¹ца / і з¹рош^і ¹будут¹ / і ху¹доба / ўс^і йшли за байстр¹у¹ком (Тарн.), байстр¹рук / ка¹зали шо це шчас¹ли¹ўчик (Кол.).

Лексична реалізація опозиції сем ‘дитина, вигодувана материнським молоком’ : ‘дитина, вигодувана штучним кормом’ утворює окрему мікрогрупу номенів. На позначення дитини, вигодуваної материнським молоком, зафіксовано однослівні номени, виражені субстантивами ш¹тучни¹ца, іс¹куств^ін^іца, іс¹кустве^{н^іца} ‘дівчинка, вигодувана штучним харчем’, ш¹тучник, іс¹куствин^ік, іс¹куств^{ен^ік}, іс¹куств^{ін^ік} ‘хлопчик, вигодуваний штучним харчем’; атрибутиви ш¹тучне, іс¹кусне, іс¹куствин^е; аналітичні номінації, виражені атрибутивними узгодженими словосполученнями з головною лексемою ді¹тина: ді¹тина іс¹куствин^а, ді¹тина іс¹кустве^{н^а}, ді¹тина іс¹кустве^{н^а}, ді¹тина іс¹куств^іна, ді¹тина іс¹кустве^{н^а}, ді¹тина іс¹куств^іна, ді¹тина ш¹тучна, ді¹тина не¹мо¹лочно, ді¹т^а ш¹тучне, ді¹тина квачо¹ва ‘дитина, вигодувана штучним харчем’ та іншими. Народна етимологія так пояснює постановня окремих назв дитини, вигодуваної не материнським молоком: іс¹кустве^{н^і} хар^і / то іс¹куств^ін^а ді¹тина ¹каж^{ут}’ (Цех.); квачо¹ва ді¹тина / году¹вали ква¹чом (Бок.). Квач – замотаний у марлю розжований кусок хліба, який давали грудній дитині смоктати: молоч¹ко да¹вали / х¹л^іба пожу¹вали / ў ¹сахар ¹устро¹мили / ў ¹марл¹у / та ї сце ¹ц^ілий ден¹ / бо п^ішла

са|пати / цеї |вузол квач нази|вайс'а / і ўже пови|ростали / слава |Богу / ўже та|к·і ве^н|лик·і (Терн.).

На позначення дитини, вигодуваної материнським молоком, зафіксовано переважно аналітичні номени *ди|тина груд|на*, *ди|тина циц|ко|ва*, *ди|т'а |маміне*, *ди|тина сла|ўна*, *ди|тина насто|йашча*, *ди|тина мо|лочна*, *ди|тина к|репка*, *ди|тина здо|рова*. Однослівні номени репрезентовані субстантивованими дієприкметниками *кормл'ане*, *го|доване* та спільнокореновими полісемами *го|доване^чц'*, *го|дованка*. Вторинний номен *би|чечок* на позначення дитини, вигодуваної материнським молоком втягується в досліджувану лексико-семантичну групу з іншої тематичної групи.

Усталена думка про те, що дитина, вигодувана материнським молоком, буде здоровою, матиме міцний імунітет, відображена в номінаціях *ди|тина сла|ўна*, *ди|тина насто|йашча*, *ди|тина к|репка*, *ди|тина здо|рова*, *бога|тир: та ди|тина нази|вайце^н'а іс|кустве^н'іца / шо не^н пи|ла мате^н|ринс'ке мо|локо / мате^н|ринс'ке мо|локо |дуже ци|л'ушче / компо|ненти / шо ће у |н'ому не^н за|м·ін'ат' |ждного складни|ка / шо ће у |н'ому (Тишк.); к|репка ди|тина / а то іс|куствин.а на по|мийах / ди|тина к|репка / та шо сце груд'* (Сем.); *насто|йашча ди|тина / бо йак |мати не^е году|вала / то йо|го нази|вали іс|кустве^н.им / ди|тина / йа|ка |вигодувана мате^н|ринс'ким мо|локом* (Харк.).

Диференційна ознака 'вік дитини до року' вплинула на появу мікрогрупи назв дітей від народження до року. Звичайно, більшість номенів є описовими конструкціями, утвореними за моделлю «уже (йому, їй)» + «кількість місяців»: *йї ўже чо|тири |м·іс'ац'ї*; або «кількісний числівник» + «узгоджений із ним іменник місяць»: *три |м·іс'ац'ї*. Спостережено, що такі конструкції переважають над однослівними номенами, вираженими складними атрибутивами, похідними від числівника та іменника, чи словосполученнями, до складу яких входить такий атрибутив: *одно|м·іс'ачне*, *ди|тина |м·іс'ачна*, *ди|тина*

м·іс'аш|на 'дитя, яке від народження має один місяць', д|вох·іс'ачна, д|т|ина дву|м·іс'ашна, дво|х|м·іс'ачне 'дитина, віком два місяці від народження', д|т|ина т|р|ох·іс'ачна, д|т|ина т|р|ох|м·іс'ашна, т|р|ох|м·іс'ачне 'дитина, віком три місяці від народження'. Аналітичний номен д|т|ина ше^ч|т|им·іс'ачна 'дитина у віці шести місяців' зафіксовано спорадично на тлі суцільного ареалу описової конструкції ш·іс'т' |м·іс'ац'їў. Номенами, вираженими атрибутивними узгодженими словосполученнями, позначають дітей лише до півроку, далі ДО 'вік' передають словосполученнями, утвореними за моделлю «числівник» + «іменник місяців». Це, очевидно, зумовлено необхідністю розмежувати вік дитини і термін народження дитини, наприклад, с|ім |м·іс'ац'їў 'дитина, віком сім місяців' і се^ч|м|м·іс'ачне 'дитина, яка народилася на сьомому місяці вагітності матері'. На позначення дитини віком один рік зафіксовано складні номінації д|т|ина годо|вала, д|т|ина р'іч|на та субстантивованій прикметник середнього роду годо|вале. Решта лексем, які передають ДО 'вік', не є спеціалізованими. Однослівні номени ма|л'ук, ма|л'атко, ма|л'а, писк|л'а, писк|л'атко, грудн'і|чок, голо|пупчик та аналітична номінація д|т|ина ма|лен'ка, що зафіксовано в усіх досліджуваних говірках, реалізують сему 'дитина до року'. Усі зафіксовані лексеми мають прозору мотивацію і утворені за такими принципами номінації:

- 'вік, розмір' → 'назва дитини': малий → ма|л'ук, ма|л'атко, ма|л'а, д|т|ина ма|лен'ка;
- 'звук, який видає мала дитина' → 'назва дитини': писк → писк|л'а, писк|л'атко;
- 'спосіб вигодовування дитини' → 'назва дитини': груди – грудний → грудн'і|чок;
- 'спосіб одягання дитини' → 'назва дитини': голий пуп (дітки швидко виростають із розпашонок, через те вони не закривають їх пупа) → голо|пупчик.

Окрему мікрогрупу утворюють лексеми на позначення дитини, узятої в сім'ю на виховання з будинку маляти, інтернату. Однослівні номени мотивовані:

- назвами закладів, де діти утримувалися до усиновлення: *інтернат* → *інте^{ур}|натовец^ь*, *інте^{ур}|натоўка*, *інте^{ур}|натоўс^ький*, *а*, *е*; *детдом* → *д^е|д:омовец^ь*, *д^е|д:омоўс^ький*, *д^і|домоўс^ький*, *д^і|т:омоўс^ький*, *а*, *е*; *патронат* → *патро|натка*; *приют* → *при|йуч:ик*: *бага|то д^і|теї бе^{ур}ут з спри|йут^ій / то во|ни при|йуч:ики* (Тепл.). Лексема *інтернат*, запозичена з французької мови, де позначає навчальний заклад закритого типу (ЕСУМ II, с. 311), в загальнонародній мові функціонує зі значеннями «гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу» та «закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть» (СУМ IV, с. 38). Лексема *патронат* зареєстрована в СУМ із ремарками *перен. розм.* на позначення державного закладу для утримування сиріт, що є однією з форм громадянської допомоги в справі охорони дитинства (СУМ VI, с. 97). Номен *патронат*, як зауважують укладачі ЕСУМ, виник на українському ґрунті від запозиченого із західноєвропейських мов *патрон* «вельможна особа, що протегувала незаможним громадянам (у Давньому Римі); заступник, начальник, господар» (ЕСУМ IV, с. 317). Проте зі зникненням реалії лексема перейшла до пасивного словникового фонду. Застарілою є й запозичена з російської мови (ЕСУМ IV, с. 586) лексема *приют*, яка позначала притулок, добродійний заклад у дореволюційній імперській Росії для одиноких і незаможних (СУМ VIII, с. 107);
- дією, яку виконують над цією дитиною: *підкинути* → *п^і|д^м|кидиш* ‘хлопчик, узятий на виховання з будинку маляти, інтернату’; *прийняти* → *при|йемн^іїк* ‘тс’; *вигодувати* → *виго|дованка* ‘дівчинка, взята на виховання з будинку маляти, інтернату’; *годувати* → *го|доване^ць*, *гу|дованка*, *году|ванка*, *ого|дованка*, *го|дованка*;
- соціальним статусом: *си|р^ітка*, *сиро⁽¹⁾та*.

У номінації *ўси|ноўлечний, ўси|ноўл'аній* 'хлопчик, узятий на виховання з будинку маляти, інтернату' інтегровано дві мотиваційні ознаки «дія, яку виконують над цією дитиною» та «соціальний статус».

Аналітичні номінації дитини, взятої на виховання в сім'ю, є атрибутивними словосполученнями з головним словом *дитина* та атрибутивом, мотивованим:

- ступенем спорідненості: *ди|тина неч|р'їдна, ди|тина чу|жа*;
- назвою закладу, де дитина утримувалась: *ди|тина патро|натна*;
- назвою дії, яку виконали з дитиною: *ди|тина ўси|ноўлина, ди|тина ўси|ноўлечна, |дитина уси|ноўл'ана, ди|тина уси|ноўлечна, |дитина п|рийн'ата; ди|тина при|йомна: при|йомна ди|тина / чо ж то ўже йак п'їдрост|те / то|д'ї аш |кажут / поза|оч'ї |кажут чу|жа / а бат'ки |кажут / шо при|йомна / бол'ше|чст|во при|йомн'ї |д'їти (Од.)*.

Окремі номінації дитини в родильному обряді Східного Поділля зумовлені певним його етапом. Наприклад, важливо було в обрядодії першого годування, до якої груді мати вперше прикладе дитину. Жінки вірили: якщо дитину прикласти вперше до правої груді, то дитина буде «правильною», визначальною буде права рука: *году|вал'а / прикла|дає до груд'ї / неч до груд'ї / а до |циц'ки / це |перше / ста|райц'я до п|равої / шоб ди|тина бу|ла праў|ша / а неч л'їц'я (ММ)*. З цим віруванням пов'язане виникнення опозиції сем 'дитина, яка все робить правою рукою' : 'дитина, яка більше робить лівою рукою'. На позначення семи 'дитина, яка все робить правою рукою' зафіксовано загальнонародну лексему *пра|вак* 'хлопець, який більше роботи виконує правою рукою': *до п|равої прикла|дають' / шоб пра|вак буў* (Кол.) на суцільному тлі лексеми *праў|ша*. Цікаво, що лексему *праў|ша* «Словник української мови» не кодифікує, очевидно, через те, що володіння переважно правою рукою у виконанні різних дій довгий час уважали нормою.

Крім того, у досліджуваних говірках зафіксовано субстантивовані складні прикметники *право|рукиї, а, е* та *право|ручний, а, е*: *прикла|дали |перше до п|равої г|руді / бо |кажут / |якшо до п|равої г|руді / то |буде право|руке / а |якшо до л|вої / то |буде л|їша / л|ва |буде б|іли роз|вине|на сторо|на / а так прикла|дали до п|равої г|руді* (Харк.).

В окремих говірках здатність людини робити щось правою чи лівою рукою пов'язують з іншими обрядами, наприклад, складену номінацію *ди|тина п|равил'на* вживають на позначення правші і мотивують її походження так: *при|ход'ат' ку|ми і|церкви і с|їда|ють о|б|ідати / на п|раву за|носили / шоб ди|тина бу|ла п|равил'на / пра|їша* (ББ).

На позначення дитини, яка більше роботи виконує лівою рукою, зафіксовано загальнонародну лексему *л|їша*, що покриває весь досліджуваний ареал і використання якої не залежить від статі дитини: *л|їша / то не| пра|їда / |а сво|їм |тоже да|вала л|їву / і во|ни не| л|їш|і* (Гайс.). В усіх говірках лексему *л|їша*, похідну від *лівий*, уживають паралельно з дериватами одного кореня, що закріплюють гендерну відмінність: *л|ївак, л|їшак, л|їва|чок* 'хлопець, який більше роботи виконує лівою рукою': *бу|де л|ївак / |як да|си л|їву г|руд'* (Рахн.), *л|ївачка, л|їво|ручниц|а* 'дівчина, яка більше роботи виконує лівою рукою': *|як пок|ладе|чи |первий раз до п|равої г|руді / то ди|тина |буде |с|а / |як п|рава ру|ка / а |як до л|вої / то бу|де л|ївачка |кажут'* (Цех.), *л|во|рукиї, а, е*.

Коли мати переставала годувати дитину власним молоком, необхідно було здійснити обряд залучення дитини. У кожному населеному пункті обряд відбувався по-різному: необхідно було дати дитині в руку хліб і сказати, щоб переходила вже на свій хліб; уважалося, що дитину не можна залучати в піст, на голе дерево (навесні, коли дерево ще не розвинуло листя), щоб дитина мала в житті достаток: *ди|тину |с|ї|да в|їдлу|чайут' не| |ї жни|ва / |як не|ма мух / шоб бак|тер'її|ї не| |було / у п|їст не|*

можна (Яг.), залу^чайут у м^яс^ниц^ю / бо ї н^іст ни
 можна / ї пи^лип^іюку / ї п^еч^тр^іюку / ї с^пас^іюку /
 ц^ілушку р^іж^ут х^ліба / сол^і да^ют / іди / ди^тино /
 на св^ії х^ліб / за^верн^ан^і оч^і на д^ругих ^буде їл^іяти
 (Мел.), в^ідлу^чати то^ді / коли ди^лрева не^ч були гол^і /
 то то^ді можна ди^тину в^ідлу^чати в^ід гру^ді / ї н^іст
 ди^тина ^буде б^ідно^ю / не^ч ш^часно^ю / в^іерт^ати / це
^дуже не^ч можна / ї нас ї си^лі нази^вай^ю за^вернута
 ди^тина / ї не^і в^ід^н при^роди / чи ^як там р^оби^ца /
 ста^ют по^ган^і г^оч^і / ї не^і ш^о за^верн^ута / не^ч
 ї^дача (Рос.). Але спільною вимогою в усіх говірках була
 заборона після перерви, пожалівши дитину, стати знову її
 годувати. Уважалось, що така дитина приносить
 оточенню нещастя навіть своїм поглядом: їр^оч^лива / це
 та^ка л^юдина / ^як / ^як ^каж^ут / за^верн^ана в^і
 ц^іц^іки (Черп.); Бо^же у^па^сі за^верт^ати ди^тину / во^лно
 то^ді їр^оч^ливе / на ^кого по^диви^ца їс^ім по^гано л^юд^ам
 р^оби^ца (Терн.); ^як^шо ї^же ти в^ідлу^чила / то ї^же не^ч
 можна да^вати / бо ^як та ди^тина за^вернута до гру^ді
 / то то^ді ш^кодити л^юд^ам сво^їми о^чима (Яг.); це ш^о
 за^верн^уте / то ^буде ско^тин^і м^ішати / так ш^о / ^як
^кормит^ь ди^тину / залу^чила / не^ч т^реба ї^же жа^літи /
 ц^іц^іки не^ч т^реба (Тал.).

Такі заборони сприяли виникненню складених
 номінацій, виражених атрибутивним словосполученням,
 до складу якого входить дієприкметник, похідний від
завертати, у різних фонетико-граматичних варіантах,
 характерних для східноподільських говірок: *дитина*
заверн^ена, *дитина за^верн^ана*, *дитина за^вернута*,
 аналітичною номінацією *за^верн^ена до ц^іц^іки*,
за^вернута до гру^ді, однослівною номінацією,
 вираженою субстантивованим дієприкметником
 переважно в середньому роді *за^верн^уте*, та
 суфіксальними іменниками *за^верт^ок*, *за^верт^ин*. Усі
 номени мають прозору мотивацію, яку народна етимологія
 трактує так: не^ч можна за^верт^ати ди^тину / бо ^буде
за^верт^ин / оп^иш^ім їзг^лад ^дуже ^буде ш^кодити
 л^юд^ам (ВС). Кожна мати намагалася проявити свою

настійливість у прийнятому рішенні відлучити дитину від грудей, бо, за переконаннями мовців, це може в майбутньому нашкодити самій дитині: *цим |д'їт'ам |дуже |важ'ко / в'їд їїх |будут' |л'уди |оч'ї зав'єр'тати* (Торч.).

У лексико-семантичній мікрогрупі на позначення найстаршої дитини в сім'ї переважають аналітичні номінації, виражені атрибутивними словосполученнями з головним словом *ди|тина, ди|т'а, ди|т'атко* та атрибутивом, що вказує на порядок народження дитини або її статус відносно наступних дітей у матері: *ди|т'а |перше, ди|т'атко |перве, ди|тина |перва, ди|тина |перша, ди|тина с'тарша, ди|тина найс'тарша*. Мононазви репрезентовані лексемами *|перв'їсток, |перв'їсточок, п'єр'в'шак, п'єр'шак, |перв'єч'єц', |п'єрв'єн'єц, |перв'єч'єц', |перв'єн, композитом п'єр'во|л'убец'* на позначення першої в сім'ї дитини-хлопчика, *|перв'їстка* на позначення першої дитини-дівчинки. В основі цих номенів праслов'янська основа *первъ (ЕСУМ IV, с. 338).

Номени *п'єр'шак, п'єр'в'шак* виходять за межі тематичної групи лексики родильного обряду, оскільки в досліджуваних говірках ними ще номінують мед першого взятку та перший рій, який відокремився від основного. Загальноновживані лексеми *|перв'їсток, |перв'їстка, |перв'їсточка* в східноpodільських говірках багатозначні, оскільки реалізують семи – *|перв'їстка* 'жінка, яка народжує вперше', 'перша дитина-дівчинка в сім'ї'; *|перв'їсток* 'перша дитина-хлопчик у сім'ї', 'жінка, яка народжує вперше'; *|перв'їсточка* 'перша дитина-хлопчик у сім'ї', 'жінка, яка народжує вперше'. Крім того, спостережено симетрію в утворенні назв першої дитини і матері, яка вперше народжує: *|перв'єн* 'перша дитина-хлопчик у сім'ї' – *п'єр'в'єн:а* 'жінка, яка народжує вперше'.

У багатьох досліджуваних говірках зафіксовано антоніми *|н'ан'ка : |л'ал'ка* для реалізації опозиції сем 'найстарша дитина у сім'ї' : 'найменша дитина в сім'ї': *|перша ди|тина це |н'ан'ка / то во|но |б'їл'ше ро|бит' і наче с'тарша счи|тай'їца / а |менша ди|тина |л'ал'ка / їїїї неч застай|л'айут ро|бит' / так їак во|на на |года*

менша / дитина ле^чдач^чіша | балуван^ніша / як одруж^уйт остан^н.у дитину / то то^ді ў двор^і заб^увай^ут к^лка / ўже | каж^ут | наче остан^н.е одбу^увай^ут (Пал.).

На позначення найменшої в сім'ї дитини в досліджуваних говірках найбільший ареал утворюють деривати праслов'янської лексеми *mēzinъ, зокрема відома в старослов'янській мові лексема mъzinyць зі значенням «наймолодший син» (ЕСУМ III, с. 473): м^ізину^ц, м^ізину^ц, м^ізине^ц, м^езине^ц, м^изину^ц, м^ізинок, м^ізинчик, м^ізеник. Номен л^убимчик мотивований дієсловом любити: л^убимчик / йо^{го} наї^біше пли^кай^ут / бо во^{но} наї^менше (Кисл.). У декількох говірках зафіксовано контамінований номен м^ізинчик-л^убимчик. Майже в кожній говірці засвідчено зневажливі назви найменшої дитини в сім'ї, це похідні від лексеми вишкребти: | вишкри^бок, | вишкре^бок, | вишкрабок, | вишкр^ібок, | вишкрабочок.

Як дублети в окремих говірках зафіксовано також складені номінації, виражені атрибутивними словосполученнями дитина ос^тан^н.а, дитина наї^менша, які можуть згортатися до атрибутива наї^менший, а, е; наймо^лочший, а, е.

Останню дитину в сім'ї в східноподільських говірках наділяють магічними рисами. Мовці вважають її розумною: | вишкри^бок / дитина ро^зумна / | умна (Бок.); й^ій^і називали | вишкрабок / во^{на} бу^ває | дуже | мудра / воло^діє харак^терними | навиками / во^{на} по^вин:а | бути | дуже ро^зумна (Гайв.); хитрою: ц^а дитина | дуже | хитра (Джол.); вона має гарну пам'ять: м^езине^ц / м^езину^ці памі^ат^лив^і / хто шо загу^би^у / | каж^ут / м^езине^ц / а^{ну} шу^каї (Мих.); здатна гарно навчатися: | вишкри^бок / ма^у ро^зум і з^датн^іс^т до на^уки (Нов.); бачити щось міфічне: м^ізине^ц / | каж^ут / шо в^ін | може | бачити й^ак^ихос^т там | дух^і / ну це не^чкожен (ВС); про ос^тан^н.у дитину ў с^ім^ій^і | каж^ут / шо во^{на} шос^т з^нає / й^ак^шо | д^іўчинка наро^дилас^т у п^іятни^цу п^ід | веч^ір / то во^{на} | каж^ут | буде | в^ід^ма (ВМ); ос^тан^н.а / ка^зали /

шо ма|г|ічну си|лу |ма|є / во|ни ба|чили у|пир'ї| / в|ід'м|ї|
ро|сп|ізна|вали (Пер.); знаходити загублену річ: м|ї|зінчик
/ у нас |ц|а ди|тина бра|ла |учас'т' / |як|шо |як|кас' р|їч
за|гу|билас|а / і з|най|ут' / шо во|на |до|ма / ну п|ро|сто не^ч
|мож|ут' на|ї|ти / і м|ї|зінчик пе|че|ч|ї|за|су|ва|ю |н|ї|ж|ку
сто|ла / і ка|за|ю / те шо |ї|з'а|ю / те |ї| в|ї|д:а|ї / і зна|хо|дили
// і ше м|ї|зінчик за|ї|ж|ди ви|про|ва|жа|ю до ш|л'у|бу
бра|т'ї|ю і се|с|тер (Джул.); передбачати майбутнє:
м|ї|зи|не|ч' бу|ва|є / шо при|чу|ств|ю|є / шо де слу|чи|ц|а
(Мел.); лікувати прості хвороби: |ви|ш|кри|бок / |як|
|яч|м|ї|н' / то |че|ре|з в|ї|к|но да|ва|ли |ду|л'ї / |як|шо |мен|ча
/ то то|д|ї по|ма|га|є / во|но зні|ка|є (Цех.); м|ї|зінчики
за|гри|зали та|ко|ж // |гри|з'а |ка|ж|ут на|па|дала / |гри|з'у /
|гри|з'у / |я| те|бе з|гри|з'у / о|так |на|че лі|ку|вала (Харк.).

З найменшою дитиною пов'язували такі магичні дії, як
припинення дощу з градом: |ви|ш|кра|бок / |як|шо во|на
пе|р|е|к|у|шу|вала |гра|ди|ну / зе|р|ни|ну / то дошч
пе|р|е|ста|ва|ю |ї|ти (Гиб.); м|ї|зінчик // |ка|ж|ут' о|с|тан':а
ди|тина / |як|шо |ї|де гро|за / |ї|де град / то |ка|ж|ут' / |ц|а
о|с|тан':а ди|тина по|вин:а п|ї|ти у|з'а|ти о|ц|у од|ну
гра|ди|нку / шо |ї|пала / пе|р|е|чу|си|ти |ї|ї|ї і то|д|ї
пе|р|е|с|тане град |ї|ти / |я| так ро|би|ла / ко|ли |ду|же бу|ю
|си|л'н|ї| град / і |д|ї|ї|чи|на |мо|їа / |я| |ї|ї|ї по|про|си|ла / во|на
|ви|їшла на |ву|лиц|ю пе|р|е|чу|си|ла |ї|ї|ї / ну це са|мо|му
со|б|ї в|ї|н пе|р|е|с|тане |ї|ти / ну не^ч з|най|ю / |я| так
ро|би|ла / |бу|ло та|ке // да шо |ї|род'ї во|ни во|ло|д'ї|ї|т'
та|к|ими влас|т|ивост'ами (Гайс.).

Уважалося, що така дитина в сім'ї найдобріша:
м|ї|зін|ц|а / на|ї|менша ди|тина по|вин:а |бу|ти
на|ї|доб|р'ї|шо|ю / бо |ї| |ї|ї|ї о|бо|ї|язки |ї|хо|ди|т' до|гл'а|дати
бат'к'ї|ю (Родн.). Найменша дитина в сім'ї обов'язково
брала участь в обрядодіях весільного обряду, насамперед
брала викуп за старших брата чи сестру, які одружувалися:
м|ї|зінчик / |як|шо с|ва|д|ба / то |мен|ча ди|тина бе|ре
|ви|куп / |як|шо брат чи се|с|тра ви|хо|ди|т' |за|му|ж //
о|би|чно х|ло|п|чи|ки ста|ї|їт' на во|рот'ах / с|ту|л'чик
с|та|ї|їт' і би|р'ї|т' |ви|куп // на|ї|менч'ї|ї ди|тин'ї до|ж|но
п|е|р|ї|ї|ти |ї|с'о |бат'к'ї|ї|с'ке до|б|ро (Кальн.); ше м|ї|зінчик

зай|ж|ди випрова|жа|ю до ш|л|убу бра|т|ї|ю і |сестер (Джул.). Коли ж одружувалася найменша дитина, то батькам плели вінки, такий обряд називався обжинки, забивали кілок посеред двору як символ того, що всі діти в цій сім'ї вже одружені: *на в'іс'і|л|'ах накла|дай|ут' в'і|н|ки на бат|'к|'ї|ю / ко|ли |жен|'ат' о|с|тан|'у ди|т|ин|у* (Од.); *як од|ру|ж|у|ют о|с|тан|'у ди|т|ин|у / то то|д|і |ю| д|вор|ї за|би|вай|ут' к'і|л|ка / |уже |ка|ж|ут' |на|че о|с|тан|'е од|бу|вай|ут'* (Пал.).

Окрему мікрогрупу назв утворюють репрезентанти сем 'дитина, над якою здійснено обряд хрещення' : 'дитина, над якою не здійснено обряд хрещення'. Опозицію сем у всіх досліджуваних говірках репрезентують антоніми *ни^ех|ри|щи|че|не* : *х|ри|щи|че|не ку|ми на|сере|д^м |хати с|тел|'ат ко|ж|уха / кла|д|ут ди|т|ин|у / |ка|ж|ут' / ну шо / ми вам да|ї|емо ни^ех|ри|щи|че|ну / ни^емо|лит|ве|не / ни^еми|ро|ване / і |даром ни^еда|ро|ване / кум би|ре ди|т|ин|у і кла|де| г|рош|'і і ку^о|ж|ух* (Терн.).

Але в деяких говірках обрядові тексти про проводи кумів з дитиною до церкви, зустріч із неї містять мовні штампи на позначення таких дітей: *ни|мо|лит|вен|'е, ни^емо|лит|ве|че|не, ни^еми|ро|ване, не|в|і|д|м|і|чане на |не|б|'і, мо|лит|ви|не* 'дитина, над якою не проведено обряд хрещення': *мо|лит|ви|че|не, мо|лит|ви|не, мо|лит|вен|'е, мо|лит|ване, хри|с|том х|ри|щи|че|не / |ми|ром ми|ро|ване і ш|час|т|'ам да|ро|ване* 'дитина, над якою здійснено обряд хрещення'. Енантіосем *мо|лит|ви|не* в окремих східноподільських говірках реалізує протилежні значення, зокрема 'дитина, над якою ще не здійснено обряд хрещення' (Сем., Тарн.) та 'дитина, над якою здійснено обряд хрещення' (Черп., Мел., Гран., Терн.). На нашу думку, різні значення в лексемі могли розвинутися у зв'язку з архаїзацією самого обряду. Через заборону в радянські часи хрестити дітей матері часто самі читали над дитиною молитви, скроплювали її свяченою водою і вважали її вже прилученою до церкви. Проте в більшості говірок на позначення непохрещеної дитини зафіксовано лексеми *ни|мо|лит|вен|'е / ни^х|ри|щи|че|не*: *|ба|б|'ка* (мама)

к|лала на ко|жух і да|вали ку|м·і ў |руки / с ко|жуха та бе^ч|ре і ка|зали / да|ймо Вам нимолит^{вен:е} / них^р|ишчечне / а прине^ч|с'іт' нам молит^{вен:е} і хриш^ч|чен:е (Черп.); хре^ч|с'тили / бо нехре^ч|ш|чене не^ч в·ідм·ічане на |неб·і (Глиб.).

На позначення похрещених дітей відносно їх хрещених батьків зафіксовано загальноновживані лексеми хреш^ч|ченик (СУМ XI, с. 143), пох^р|ресник (СУМ VII, с. 457). Західну частину обстежених говірок охоплює лексема пох^р|ресник та демінутив пох^р|ресничок. Номен хриш^ч|ченик, хри^ч|ш|ченик утворює незначні ареали в східних досліджуваних говірках, а подекуди в західних вступає в синонімічні відношення з лексемою пох^р|ресник (Тищенко 2009, с. 62). Таку ж тенденцію просторового розміщення спостерігаємо в корелятив жіночого роду хре^ч|ш|чен:ш^ч'а, хриш^ч|чениш^ч'а, пох^р|ресниш^ч'а, хоча не в усіх говірках забезпечено формальну симетрію, в окремих спостерігаємо хре^ч|ш|чен:ш^ч'а / пох^р|ресник.

На позначення дітей, які померли нехрещеними, у досліджуваних говірках зафіксовано назви пате^ч|р|ча, пате^ч|р|чата, поте^ч|р|чата, ан|гелики, д'іти-пате^ч|р|чата : пате^ч|р|чата / їй на ц|винтар'і не^ч хо|вали / а хо|вали за ро|вом / за ц|винтаром (Тарн.). Лексема поте^ч|р|ча, очевидно, є похідною від потерть. В «Етимологічному словнику української мови» подано статтю про слово патерсач з опертям на «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського й С. Недільського, у якому зафіксовано його зі значенням «покидьки, ошкребки» (ЕСУМ IV, с. 314). У словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» В. Жайворонок зауважує, що потерчата – це померлі нехрещені діти, які живуть по озерах і болотах; можуть заманювати людей; ходять у темноті з каганчиками, і наводить приклад із «Лісової пісні» Лесі Українки: «Потерчата в руках мають каганчики, що блимають, то ясно спалахуючи, то зовсім погасаючи», «Потерчата озиваються жалібно, подібно до жаб'ячого кумкання»; також, літаючи над землею, вимагають «хреста», бо якщо не дістануть його, то підуть у

пекло (ЗУЕК, с. 474–475). Академічний словник української мови подає лексему *потерча* зі значеннями «дитина, що вмерла нехрещеною», «дитина загублена або взагалі чужа дитина, приبلуда», реєструє з ремарками *фольк.*, *заст.* й ілюструє прикладами вживання його у творчості Лесі Українки, У. Кравченко, М. Коцюбинського, І. Франка, М. Стельмаха (СУМ VII, с. 406). Зауважимо, що в досліджуваних говірках однаково активні лексеми з префіксом *по-* та його варіантом *па-*, що може свідчити про проникнення середньонаддніпряньського «акання» в досліджувані говірки.

Лексема *ангелики* на позначення дітей, які померли нехрещеними, є вторинною. У СУМ така лексема зареєстрована зі значеннями «надприродна істота, посланець Бога, зображується переважно в образі юнака з крилами», «захисник або заступник; охоронець», «про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне» (СУМ I, с. 44). Трансформація семантичної структури лексеми відбулася за подібністю: маленькі дітки, у віруваннях подолян, усі красиві і ще не встигли щось зробити неприємне чи негарне, а матері вірили, що такі діти охороняють родину, *мату́р'ї ў кот'рих д'їти мерли неч' їйли до Спаса їаблук* (Кочерж.).

Осібю в досліджуваній лексико-семантичній групі на позначення дітей можна виокремити групу антропонімів, які до номінації родильного обряду мають опосередковане значення. Обряд ім'янаречення новонародженої дитини відбувався в кожній сім'ї по-різному, як правило, враховували церковний календар або родинні імена, часто право назвати наступну дитину надавали старшій дитині чи старшим у сім'ї. Проте для всіх східноподільських говірок існувало правило називання мертвнонароджених дітей: мертвнонароджену дівчинку називали переважно *Ма'р'їа* чи *Ма'рус'а*. Мовці так пояснюють вибір саме такого імені: *Ма'р'їюу / це ў чест' Ісуса Христа їмами* (Цех.). Мертвнонародженого хлопчика називали

чоловічими іменами *Йосип* та *Іван* або східноподільським варіантом *Йіван*. Якщо в сім'ї народжувалися мертві діти чи помирили відразу після народження, то батьки наступну новонароджену дівчинку мали назвати обов'язково *Йева*, а хлопчика – *Адам*: *д'їтеї / кот'рї на|роджувалис' п'ісл'а тих / шо їми|рали при |родах / нази|вали А|дамом і |Йевоюу* (Черп.). Вважали, що діти, названі іменами перших людей (за біблійною легендою), мають довго жити, а наступні діти після них не будуть умирати.

Отже, лексико-семантична група на позначення дітей у тематичній групі обрядової родильної лексики представлена моно- та аналітичними назвами, що є узгодженими й неузгодженими атрибутивними словосполученнями. Більшість лексем мають праслов'янське коріння, що свідчить про давність мовного оформлення родильного обряду; частина лексем запозичена з церковнослов'янської мови або через неї з грецької.

Назви дітей мають власні моделі мотивації та спільні з моделями мотивації назв інших лексико-семантичних груп у тематичній групі родильного обряду.

Серед власних виокремимо такі:

«число» → «назва дитини»: *с'їмак, с'їмачок, с'омачок, с'омак, вос'мак, вос'мачок*;

«вік, розмір» → «назва дитини»: *ма|ле, ма|лесе^н'кий, ма|н'ун'кий, ма|л'ук, ма|л'утка, ма|л'атко, мал'учок, ма|л'а*;

«дія» → «назва дитини»: *на|гул'аний, на|б'іганий, |заве^ртин'*;

«заклад» → «назва дитини»: *інте^р|натове^ц'у, інте^р|натоўка, інте^р|натоўс'кий, інте^р|нат'їс'кий, д'е|д:омовец', д'е|д:омоўс'кий, д'ї|домоўс'кий, д'ї|т:омоўс'кий, патро|натка, при|йуч:ук*.

Порівнявши моделі мотивації назв матері та дитини, зазначимо спільні:

«дія» → «назва матері»: *кормити* → *корм|л'ашча* 'жінка, яка годує грудьми свою дитину', 'жінка, яка

вигодувала своїм молоком чужу дитину»; годувати → *году|вал'а* ‘жінка, яка годує грудьми свою дитину’, *ого|дованка*, *гу|дованка*, *году|ванка*, *году|вал'ниц'а*, ‘жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину»; родити → *|роже'ниц'а*, *|роже'н'їца*, *|рожин'їца*, *|рожониц'а* ‘жінка, яка тільки народила’;

«дія» → «назва дитини»: кормити → *|кормл'ане* ‘дитя, вигодоване материнським молоком’; годувати → *го|доване* ‘дитя, вигодоване материнським молоком’, *го|доване'ц'* ‘хлопчик, вигодуваний материнським молоком’, *го|дованка* ‘дівчинка, вигодувана материнським молоком’; родити → *рож|дений*, *новона|родже'ний*, *новона|роже'ний*, *новорож|дений*, *ново|родже'ний*, *новорож|д'он:ий*, *новорож|д'оний*, *новорож|д'он:е* ‘новонароджена дитина’.

У номінації дитини в східноpodільських говірках засвідчено багато полісемантів, які реалізують по дві і більше семи, зокрема *не'моу'л'а*, *ни'моу'л'а*, *не'моу'л'атко*, *мла|д'ен'їц*, *мла|д'ен'ец*, *мла|д'ене'ц'*, *мла|д'ен'ец'*, *ма|л'ук*, *ма|л'а*, *ма|л'атко*, *мал'у'чок*, *ди|тина* *ма|лен'ка* ‘новонароджена дитина’, ‘дитина до року’; *го|доване'ц'* ‘хлопчик, узятий на виховання з будинку маляти, інтернату’, ‘хлопчик, вигодуваний материнським молоком’; *ди|тина* *циц'ко|ва* ‘дитина, яку мати ще годує грудьми’, ‘дитина, вигодувана материнським молоком’; *го|дованка*, *гу|дованка*, *ого|дованка*, *году|ванка* ‘дівчинка, взята в сімю на виховання’, ‘дівчинка, вигодувана материнським молоком’, ‘жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину’.

Більшість лексем зафіксовано в усіх досліджуваних говірках, окремі з них, переважно фонетичні варіанти, беруть участь в ареальній диференціації східноpodільських говірок (наприклад, [p] : [p'] – крайні західні східноpodільські – *байст'рук* : крайні східні східноpodільські – *байст'рук*; [y] : [o] – крайні західні східноpodільські – *гу|дованка* : крайні східні східноpodільські – *го|дованка*). Лише в говірці с. Тарнава Монастирищенського району Черкаської області зафіксовано номен *зимо|вик* на позначення дитини за

порою року її народження: зимо|вик ка|зали / йак зи|мойу ро|дила // так і ў |гос'їн'ї // п'їд |гос'їн' ка|зали / шо ў ка|пус'т'ї найшли (Тар.). Говірка с. Дмитрушків засвідчує субстантивовану номінацію дитини. Звертає на себе увагу те, що мовці називають за порою року тільки дітей, народжених узимку та влітку: |зимн'ї сил'н'їш'ї / ў них здо|роўл'а |дужче / н'їж у |л'їтн'їх // он м'їй |зимн'їй / то бол'ачки до |його не^ч приста|їут' (Дм.)

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні моделей мотивації агентивів в інших обрядах у говірках Східного Поділля.

ЛІТЕРАТУРА

Березовська 2010 – Березовська Г. Г. *Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках*. Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.

Бігусяк 1997 – Бігусяк М. В. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках. *Український діалектологічний збірник. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової /* упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 293–302.

Бігусяк 1997а – Бігусяк М. В. *Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 1997. 17 с.

Борисенко 1994 – Борисенко В. К. Родильні звичаї та обряди. *Поділля: історико-етнографічне дослідження /* Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ : Доля, 1994. С. 211–217.

Виноградова 1992 – Виноградова Л. Н. Матеріали к Полесскому этнолингвистическому атласу (формулы-поверья о чудесном появлении на свет детей). *Гомельщина: Народная духова культура. Дьялекты. Тапанімя* : матеріялы рэгіянальнай навуковай конференцыі. Гомель, 1992. С. 34–39.

Виноградова 1995 – Виноградова Л. Н. Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*. Москва, 1995. С. 173–187.

Виноградова 1999 – Виноградова Л. Н. Народная фразеология, объясняющая, откуда берутся дети. *Фразеология в*

контексте культури / отв. ред. В. Н. Телия. Москва, 1999. С. 235–239.

Гаврилюк 1978 – Гаврилюк Н. К. Досвід історико-етнографічного картографування родильних звичаїв та обрядів українців. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 1. С. 18–27.

Гаврилюк 1981 – Гаврилюк Н. К. *Картографирование явлений духовной культуры (По материалам родильной обрядности украинцев)*. Киев : Наук. думка, 1981. 273 с.

Ганус 2015 – Ганус Д. М. *Дитина в системі народних вірувань та обрядів населення українсько-польського пограниччя* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2015. 236 с.

Гримашевич 2012 – Гримашевич Г. І. Родильний обряд Житомирщини: структура, номінація, функціонування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)* : зб. наук. пр. / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 16. С. 283–288.

Д'якова 2010 – Д'якова Т. О. Післяродовий цикл обрядів у фразеологічній картині світу Східної Луганщини. *Лінгвістика* : зб. наук. пр. Луганськ, 2010. № 3. Ч. I. С. 187–192.

Д'якова 2011 – Д'якова Т. О. *Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українській східнослобожанських говірках* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Луганськ, 2011. 19 с.

Жвава 2008 – Жвава О. А. Лексика родильного обряду в говірках наддністрянсько-подільського суміжжя. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки*. Вип. 16. Т. 1. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 118–127.

Жвава 2010 – Жвава О. А. *Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-наддністрянського суміжжя* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 22 с.

Зелінська 2019 – Зелінська О. Лексичні засоби зображення дитячого віку в писемних пам'ятках української мови XVI – XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Hungaricae*. 2019. Vol. 64. Issue 1. Рр. 207–221.

Казимир 1907 – Казимир Е. П. Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии. *Этнографическое обозрение*. 1907. № 1–2. С. 210.

Коваленко 2007 – Коваленко Н. Д. Фраземіка родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 3, кн. 2. С. 183–191.

Нібак 2007 – Нібак І. А. Вербальний компонент традиційного родильного обряду в середньозакарпатському говорі (Свалявський район). *Студії з україністики. Випуск VII. Скарби культури – безсмертя нації*. Київ, 2007. С. 165–174.

Тищенко 2008 – Тищенко Т. М. *Лексика бджільництва Східного Поділля*. Умань, 2008. 90 с. та ін.

Тищенко 2009 – Тищенко Т. М. Кумівство і його номінація у східноподільських говірках. *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. С. 56–66.

Тищенко 2009а – Тищенко Т. М. Номінація жінок у родильному обряді Східного Поділля. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (Мовознавство і літературознавство)* : зб. наук. пр. / за ред. акад. Л. І. Мацько. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 211–217.

Тищенко 2009б – Тищенко Т. М. Семантика номінацій обрядодій східноподільського родильного обряду. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. Вип. XXI–XXII. С. 48–52.

Тищенко 2010 – Тищенко Т. М. Номінації родильного обряду як відображення сакрального в діалектній мові. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 509–511. *Слов'янська філологія*. С. 252–257.

Тищенко 2013 – Тищенко Т. М. Східноподільська обрядова фразеологія для дітей про дітей. *Славянские народы и их культуры : традиции и современность* : сб. науч. статей / редкол. : В. И. Коваль (отв. ред.) ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. С. 224–227.

Тищенко 2017 – Тищенко Т. М. Числівники у структурі складних номінацій у говірках східноподільського ареалу.

Філологічний часопис : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. Вип. 1 (9). С. 96–103.

Тищенко, Сьомкіна 2011 – Тищенко Т. М., Сьомкіна І. Номінація жінки, яка приймає роди, в говірках Середньої Черкащини. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру* : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ПП Жовтий, 2011. Вип. 1. С. 27–29.

Толстая 1997 – Толстая С. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя. *Український діалектологічний збірник : Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової* / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 287–293.

Хомчак 2007 – Хомчак Л. М. Проблеми дослідження родинно-обрядової лексики в надсянських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 3, кн. 2. С. 145–152.

Хомчак 2012 – Хомчак Л. М. *Лексика родинної обрядовості надсянських говірок* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2012. 20 с.

Ящуржинский 1893 – Ящуржинский Хр. Поверья и обрядности родин и крестин. *Киевская старина*. 1893. № 7. С. 74–83.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СХРО – Тищенко Т. *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 382 с.

ЗУЕК – Жайворонок В. В. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови* : в 7 т. / за ред. О. С. Мельнчука, В. Г. Складенка. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.

СУМ – *Словник української мови* : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

ВМ – Велика Мечетня Кривоозерського р-ну Миколаївської обл.; ББ – Берізки Бершадські, Джул. – Джулінка, Терн. – Тернівка Бершадського р-ну, Кальн. – Кальник Іллінецького р-ну, Лукаш. – Лукашівка Тростянецького р-ну, Гайс. – Гайсин, Гран. – Гранів, Кисл. – Кисляк, Мел. – Мелешків Гайсинського р-ну, Гиб. – Гибалівка Шаргородського р-ну, ММ – Мала Мочулка, Рос. – Росоша, Тепл. – Теплик Теплицького р-ну, Сем. – Семирічка, Рахн. – Рахнівка Гайсинського р-ну Вінницької обл.; Глиб. – Глибочок, Нов. – Новоселівка Котовського р-ну, Бок. – Бокове, Пер. – Перейма Балтського р-ну, Цех. – Цеханівка Красноокнянського р-ну Одеської обл.; Тишк. – Тишківка Добровеличківського р-ну, Гайв. – Гайворон Гайворонського р-ну Кіровоградської обл.; Торч. – Торчиця Ставищенського р-ну Київської обл.; Дм. – Дмитрушки, Кол. – Колодисте, Кочерж. – Кочержинці, Пал. – Паланка, Родн. – Родниківка, Фурм. – Фурманка, Черп. – Черповоди Уманського р-ну, Од. – Одай Жашківського р-ну, Тал. – Тальянки Тальнівського р-ну, Тар. – Тарасівка, Тарн. – Тарнава Монастирищенського р-ну, Харк. – Харківка Маньківського р-ну, ВС – Велика Севастянівка, Яг. – Ягубець Христинівського р-ну Черкаської обл.